

АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАР ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТİNДЕ**Сербаева Адина Каирбулатовна**serbaevaadina@gmail.com

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Менеджмент кафедрасының магистранты,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Н. Шамишева

Аңдатпа. Бүгінгі күні өңірдің экономикалық әлеуеті мен мүмкіндіктерін дамыту, өңірдің инновациялық дамуы мен трансформациясына жәрдемдесу үшін мемлекеттік және шетелдік инвестицияларды тартудың неғұрлым перспективалы және тиімді жолдарының бірі – арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) құру болып табылады. Мақалада Қазақстан аумағында экономикалық аймақтарды іске асыру тиімділігінің негізгі басымдықтары, олардың бәсекелік артықшылықтарды арттыру факторы болып табылатын өңір экономикасында да, тұтастай алғанда мемлекетте одан әрі дамуы қарастырылады.

Аннотация. На сегодняшний день одним из наиболее перспективных и эффективных путей привлечения государственных и иностранных инвестиций для развития экономического потенциала и возможностей региона, содействия инновационному развитию и трансформации региона является создание специальных экономических зон (СЭЗ). В статье рассматриваются основные приоритеты эффективности реализации экономических зон на территории Казахстана, их дальнейшее развитие как в экономике региона, являющегося фактором повышения конкурентных преимуществ, так и в целом в государстве.

Abstract. Nowadays one of the most promising and effective ways to attract public and foreign investment to develop the economic potential and capabilities of the region, promote innovative development and transformation of the region is the creation of special economic zones (SEZs). The article considers the main priorities of the effectiveness of the implementation of economic zones in Kazakhstan, their further development both in the economy of the region, which is a factor of increasing competitive advantages, and in the state as a whole.

Кілт сөздер: Арнайы экономикалық аймақ; индустриялық-инновациялық даму; Жеңілдіктер; Инвестициялар.

Ключевые слова: Специальная экономическая зона; индустриально-инновационное развитие; льготы; инвестиции.

Key words: Special Economic zone; industrial and innovative development; benefits; investments.

XX ғасырдың екінші жартысында дүниежүзілік экономикалық тәжірибеде ел аумағында институционалды мазмұны бар тікелей инвестициялардың арнайы және еркін аймақтарын ұйымдастыру түріндегі экономиканы мемлекеттік реттеу құралын қолдану кең тарады. Қазіргі кезде, елдер арасындағы әлемдік қаржы капиталы үшін күресті жаңа күшпен жандандырған кезде, бұл құралдарды тиімді пайдалану өзекті мәселе болып табылады. Мақаланың мақсаты – арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) Қазақстан Республикасының дамуындағы рөлін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді дәйекті түрде шешу қажеттігі алға қойылады: біріншіден, АЭА жұмыс істеуінің әлемдік тәжірибесін талдап, соның негізінде олардың негізгі белгілері мен сипаттамаларын айқындау; екіншіден, олардың ел дамуындағы рөлін анықтау үшін Қазақстанда АЭА құру тәжірибесін зерттеу қажет.

Дамушы елдерде АЭА немесе еркін экономикалық аймақтар (ЕЭА) әрқашан экономикалық дамудың маңызды құралы болды, өйткені олардың болуы елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға көмектеседі.

АЭА-тың анықтамасы туралы айтатын болсақ, көптеген мақалаларда «еркін экономикалық аймақ» және «еркін сауда аймағы» терминдері де қолданылады, олар шын

мәнінде бірдей мағынаны білдіреді. АЭА – сауда-саттықпен шектелмейтін еркін аймақтардың басқа да түрлерін қамтитын неғұрлым жалпы ұғым.

АЭА – бұл әдетте біртұтас ұйым мен әкімшілік басқарудан тұратын, физикалық шекаралары бар арнайы географиялық шектеулі аймақ. АЭА инвесторлары үшін – бұл жеңілдетілген рәсімдері және бажсыз импорт мүмкіндігі бар жеке кеден аймағы сияқты бизнестің өз аумағында болуы үшін белгілі бір жеңілдіктер. АЭА-да, әдетте, елдің өзінде қабылданғаннан гөрі либералды заңдар қолданылады [1].

АЭА-дың әртүрлі түрлерінің жалпы тән белгісі қандай да бір елде бар кәсіпкерлер үшін жалпы режиммен салыстырғанда кедендік, қаржылық, салықтық жеңілдіктер мен артықшылықтарды қамтитын қолайлы инвестициялық ахуалдың болуы болып табылады. АЭА-ғы жеңілдіктердің келесі негізгі топтары бөлінеді:

Сыртқы сауда жеңілдіктері ерекше кедендік-тарифтік режимді (экспорттық-импорттық баждарды төмендету немесе алып тастау) және сыртқы сауда операцияларын жүзеге асырудың оңайлатылған тәртібін енгізуді көздейді.

Фискалдық жеңілдіктерде белгілі бір қызмет түрлерін немесе кәсіпкерлердің мінез-құлқын салықтық ынталандыруға байланысты нормалар бар. Бұл жеңілдіктер салық базасын (пайда немесе табыс, мүлік құны және т.б.), оның жекелеген компоненттерін (амортизациялық аударымдар, жалақы шығындары, ҒЗТКЖ және көлік), салық ставкаларының деңгейін, салық салудан тұрақты немесе уақытша босату мәселелерін қозғауы мүмкін.

Қаржылық жеңілдіктерге коммуналдық қызметтерге төмен бағаны белгілеу, жер учаскелері мен өндірістік үй-жайларды пайдаланғаны үшін жалдау ақысын төмендету, сондай-ақ бюджет қаражаты мен мемлекеттік кредиттер есебінен берілетін субсидиялардың әртүрлі нысандары кіреді.

Әкімшілік жеңілдіктерді аймақ әкімшілігі кәсіпорындарды тіркеу рәсімдерін және шетел азаматтарының келу режимін оңайлату, сондай-ақ түрлі қызметтер көрсету мақсатында береді [2].

Қызметінің сипатына қарай АЭА келесі түрлерге бөлінеді:

Өнеркәсіптік-өндірістік аймақтар (еркін өндірістік аймақтар, экспорттық-өндірістік аймақтар, экспорттық-импорттық алмастыратын аймақтар) – бұл АЭА экспорттық немесе импортты алмастыратын өнім өндіретін өнеркәсіптік компанияларға салықтық және кедендік жеңілдіктер берілген аумақтарда орналастырылады. Негізінен Оңтүстік Кореяда, Бразилияда және Мексикада бар.

Еркін сауда аймақтары (порто-франко, еркін аймақтар, бажсыз аймақтар, «дьюти фри» дүкендері, кеден қоймалары, еркін қоймалар, кедендік шағын аймақтар, интерпорттар) – еркін тауар айналымын қамтамасыз ету және бажсыз сауданы дамыту үшін құрылады. Бұл аумақтарда әкелінген тауарларды қоймалау және бастапқы өңдеу жөніндегі операциялар жүзеге асырылады.

Еркін сауда аймақтары мысалдары:

Солтүстік Американың НАФТА еркін сауда аймағы (North American Free Trade Agreement, NAFTA) — 1994 жылы күшіне енген АҚШ, Канада және Мексика арасындағы келісім. Келісім өнеркәсіптік және ауылшаруашылық тауарлары үшін кедендік тарифтер мен тарифтік емес кедергілерді кезең-кезеңімен жоюды, зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды, инвестицияларға арналған жалпы ережелерді әзірлеуді, қызметтер саудасын ырықтандыруды және қатысушы елдер арасындағы сауда дауларын шешудің тиімді тетігін құруды көздейді.

Еуропалық еркін сауда қауымдастығы – 1960 жылы құрылған, қазіргі уақытта Исландия, Лихтенштейн, Норвегия, Швейцарияны қамтиды.

Экономикалық байланыстарды тереңдету туралы Австралия – Жаңа Зеландия сауда келісіміне осы екі ел 1983 жылы қол қойды.

Колумбия, Эквадор және Венесуэла арасындағы еркін сауда аймағы – келісімге 1992 жылы аталған елдер қол қойды.

Бангкок келісімі – 1975 жылы қол қойылған Бангладеш, Үндістан, Корея Республикасы, Лаос, Шри-Ланка арасындағы келісім.

ТМД еркін сауда аймағы – 2011 жылғы қазанда қол қойылған ТМД елдері арасындағы келісім.

Технологиялық аймақтар (технопарктер, технополистер, жаңа және жоғары технологияларды дамыту аймақтары, техноэкономикалық даму аймақтары, инновациялық аймақтар, агроөнеркәсіптік парктер) – мұндай аймақтардың аумақтарында инновациялық немесе ғылыми-зерттеу қызметін жүргізетін ұлттық немесе шетелдік фирмалар шоғырланған. Жапония, АҚШ, Батыс Еуропаның көптеген елдері, Үндістан, Оңтүстік-Шығыс Азия елдері.

Қызмет көрсету аймақтары (оффшорлық орталықтар, туристік, рекреациялық, «салық айлақтары»), экономикалық қолайлы аймақтар, банктік және сақтандыру аймақтары) – қызмет көрсететін компаниялар үшін жеңілдікті режимдегі аумақтарда орналастырылады. Батыс Еуропа, Оңтүстік-Шығыс Азия және Кариб бассейні, Кипр елдері.

Кешенді аймақтар (экономикалық ынтымақтастықтың халықаралық аймақтары, экологиялық-экономикалық аймақтар, инвестициялық аймақтар) – кең мамандандырылған аймақтар болып табылады. Әлемдегі ең танымал кешенді аймақтардың мысалы ретінде Қытайдағы Шэньчжень АЭА және Пудонг жаңа аймағы АЭА, Мексикадағы Мохикали және Тихуан еркін шекаралық аймағы, Үндістандағы Мадрас АЭА атауға болады. Мұндай АЭА шаруашылық қызмет түріне қарамастан барлық тіркелген кәсіпорындарға жеңілдіктер мен ынталандырулар пакетін ұсынады[3].

Алғашқы АЭА 1980 жылдары пайда болғаннан бері, әсіресе Шығыс және Орталық Еуропа, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Таяу Шығыс және Солтүстік Африка елдерінде жаңа бағдарламалардың пайда болуымен аймақтардың дамуы күрт өсті. АЭА Азия-Тынық мұхиты аймағында (негізінен Қытай), Латын Америкасында, Орталық және Шығыс Еуропа мен Орталық Азияда салыстырмалы түрде көп шоғырланған[4].

Өртараптандыруға қатысты барлық күш-жігерге қарамастан, бүкіл әлемдегі АЭА кәсіпкерлерінің көпшілігі киім, тоқыма, электрлік және электронды тауарлар сияқты көп еңбекті қажет ететін, құрастыруға бағытталған қызмет түрлерімен айналысады. Өнімнің мамандану дәрежесі, әдетте, қабылдаушы елдің өнеркәсіптік даму деңгейімен байланысты.

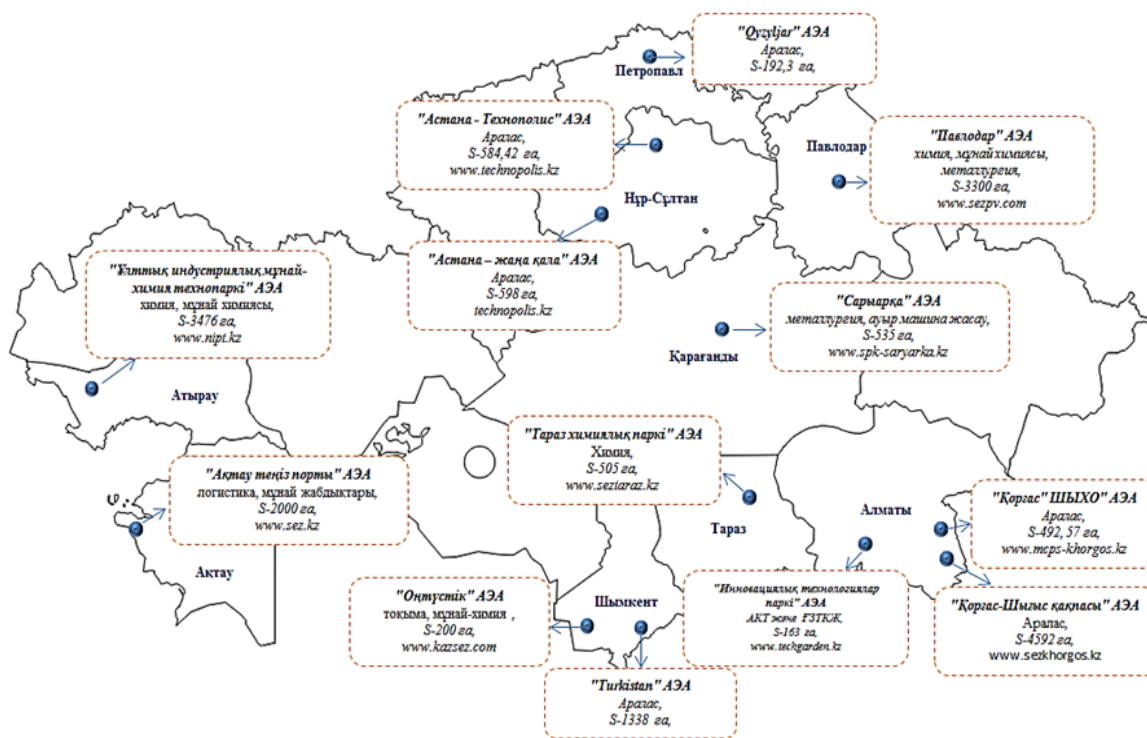
Көптеген мемлекеттер АЭА деген не екенін және олардың болуы ел үшін қаншалықты пайдалы болатынын бұрыннан түсінген, сондықтан өз аумағында жаңа аймақтар құруды белсенді қолдайды.

Қазақстан аумағында арнайы экономикалық және индустриялық аймақтарды құру, олардың жұмыс істеуі және таратылуы кезінде туындайтын қоғамдық қатынастар «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» 2019 жылғы 3 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі[5].

Осы Заңға сәйкес арнайы экономикалық аймақ – Қазақстан Республикасы аумағының дәл белгіленген шекаралары бар, басым қызмет түрлерін жүзеге асыру үшін АЭА-тың арнайы құқықтық режимі қолданылатын бір бөлігі. АЭА қазіргі заманғы өнімділігі жоғары, бәсекеге қабілетті өндірістерді жедел дамыту, экономика салалары мен өңірлерге инвестициялар, жаңа технологиялар тарту, қызмет көрсетудің сапалы жаңа деңгейін қалыптастыру, сондай-ақ халықтың жұмыспен қамтылуын арттыру мақсатында құрылады.

АЭА-тың аумағында Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген еркін кедендік аймақ рәсімі жұмыс істейді. Яғни, аймақтағы тауарлар ерекше мәртебеге ие және кеден одағының кедендік аумағынан тысқары саналады.

Бұл экономикалық жағдайлар Қазақстанда АЭА-дың пайда болып, жұмыс істеуін ынталандырады. Инвестицияларды тарту және экспортты ілгерілету үшін Қазақстанда елдің индустриялық-инновациялық жүйесінің инфрақұрылымын құрайтын, басым көпшілігі өнеркәсіптік-өндіріс типіне жататын 13 АЭА жұмыс істеуде (Сурет 1).

Сурет 1.Қазақстанның арнайы экономикалық аймақтары
Ескертпе – [5] ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Қазақстандағы АЭА аумақтарында, олардың барлық жұмыс істеген уақытында, яғни 2002 жылдан 2019 жылға дейін 185 жоба іске қосылды. Өнім өндіру көлемі 2,6 трлн.теңге, өнім экспортының көлемі 214,5 млрд. теңге құрады. 21 мыңнан астам жұмыс орны ашылды. Бюджетке салық түрінде шамамен 175,8 млрд. теңге қайтарылды[6].

Бүгінгі таңда Қазақстанда АЭА-ның ерекше құқықтық режимі кедендік жеңілдіктерді ғана емес, сонымен қатар оның қатысушыларына салықтар бойынша түрлі жеңілдіктер ұсынады, АЭА аумағындағы жер учаскелеріне қол жеткізудің оңайлатылған тәртібін ұсынады.

АЭА тетіктері инвестицияларды ынталандыру үшін қолайлы жағдайлар жасау арқылы капиталдың елден әкетілуіне кедергі жасауға қабілетті. Көп жағдайда бұл мәселені шешу тиісті нормативтік базаға байланысты болады.

Қазақстандағы АЭА қызметін талдау барысында бірқатар жүйелі проблемалар анықталды, олардың ішінде инфрақұрылым құрылысының төмен қарқыны, басқару органдары жұмысының төмен тиімділігі, жеңілдіктерді қолдану проблемалары, жер учаскелерін алудың ұзақ мерзімдері және АЭА-да салалық шектеулер.

АЭА дамуының ағымдағы жағдайы оның құрылысын нақты жоспарлаудың және ілеспе процестердің жоқтығын көрсетеді. Бұл мәселені шешудің біркелкі тәсілінің болмауының салдары құрылыс мерзімдерін кешіктіру болып табылады, бұл АЭА инфрақұрылымын дамыту процесін қиындатады. Қолданыстағы заңнамада АЭА жиырма бес жылға дейінгі мерзімге құрылатыны көзделген [5]. Күрделі құрылысқа қажетті ұзақ мерзімдерді ескере отырып, инфрақұрылым құрылысын қаржыландырудағы проблемалар, қатысушылардың аз толуы, жобаларды нашар жоспарлау, басқару органдарының тиімсіздігі, жекелеген АЭА қатысушыларының әрекетсіздігі және өзге де проблемалар заңнамада белгіленген мерзім әрбір АЭА-ны барынша дамытуға мүмкіндік бермейді

Негізгі проблемалардың ішінде АЭА менеджментінің төмен деңгейін атап өту қажет. Бұл жобалардың жұмыс істеуі аймақтық басқаруға, сондай-ақ аймақты тікелей реттеуге байланысты: бизнес-жоспар жобасы, инвестициялық жобалардың кірістілігін есептеу, резиденттерді тарту, бағалау және іріктеу, сондай-ақ мемлекеттік басқаруға қарағанда

кәсіпкерлік саласына қатысты басқа да мәселелер. Олардың барлығы АЭА-ның басым бөлігінде шешімін таппай қалды.

Бұрын АЭА қатысушылары үшін жер қатынастарын реттеу мәселесі өте күрделі болатын және заңнамалық актілер арасындағы көптеген тоғыспалы сілтемелік нормалармен сипатталды. Бұл міндет АЭА қатысушылары үшін «бір терезе» қағидатына негізделген АЭА қатысушылары үшін жер учаскелерін берудің жаңа тетігін енгізу арқылы жер учаскелерін ресімдеу бойынша күрделі рәсімдерден өтудің барлық кезеңдерін барынша азайту жолымен шешілді. Осыған қарамастан, жер учаскелерін алудың ұзақ мерзімдері маңызды проблема болып қалуда, бұл АЭА-ның инвестициялық тартымдылығына теріс әсер етеді.

Сондай - ақ мемлекет үшін АЭА-салынған инвестицияларды қайтармау, сондай-ақ бюджеттік ресурстарды толық алмау тәуекелі бар екенін түсіну қажет. Бұл жағдайда әрбір ерекше экономикалық аймақ үшін барабар бизнес-жоспарлар мен даму жоспарларын жасау өте маңызды. Бұл ретте, әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, жеткіліксіз қаржыландыру мен жеңілдікті қамтамасыз ету жағдайында АЭА дамымайтын болады, бұл АЭА-ны қаржыландырудың сараланған саясатының қажеттілігін көрсетеді [7].

Бүгінгі таңда әлемде ерекше экономикалық аймақтардың саны айтарлықтай өскенін түсіну қажет, бұл олардың инвесторлар үшін (көбінесе шетелдік) ынталандырушы мәнінің төмендеуіне әкеледі. Бұл жағдайда мақсатты бағыттарды ішкі нарықты және ішкі тұтынуды дамытуға қайта бағыттау маңызды.

Бүгінгі таңда аталған тетікті тұтастай алғанда айтарлықтай жетілдіре отырып, тиімді жұмыс істейтін отандық АЭА-ны дамытуға мүмкіндік беру орынды деп санаймыз. Осылайша, АЭА-ды құру мемлекеттік экономикалық саясаттың тиімді құралы бола алады. АЭА-ның Қазақстан Республикасының экономикасына қосатын үлесі әлі де онша үлкен болмаса да, олардың шикізаттық емес және инновациялық салаларға тікелей инвестицияларды тартудағы, сондай-ақ әлемдік сауда жүйесіне енудегі рөлі өте маңызды. Қазақстандағы АЭА-ның көпшілігінің жоғары тиімділігін ескере отырып, олардың саны мен елдің дамуындағы рөлі болашақта өсетін болады деп қорытынды жасағымыз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Farole, T. 2011. Special economic zones: Progress, emerging challenges, and future directions. 2011.
2. FIAS – World Bank’s Facility for Investment Climate Advisory Services (2008), Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development, World Bank, Washington, D.C.
3. Костюнина, Г.М., Свободные экономические зоны в мире и России. /Г.М. Костюнина. М.: МЭО и ВЭС МГИМО(У) МИД России, 2008. – 139 с.
4. Колиева А.Э. Опыт зарубежных стран и его влияние на формирование особых экономических зон в России / А.Э.Колиева, З.А. Баликоева // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2014.
5. «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 3 сәуірдегі № 242-VI Заңы
6. «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1050 қаулысы
7. Ефремова М. В., Руйга И.Р. Проблемы и перспективы развития особых экономических зон в Российской Федерации // Инновационная наука. 2016. №10.